

NAHŞEBÎ, Ziyâeddin

(730/1330). Ayrıca eklediği şiiirlerle metne süslü bir anlatım kazandırmış, ancak bu özelliğiyle hikâyenin daha sonraki nesiller için ağır bir metin halini alması kaçınılmaz olmuştur. Bunun üzerine tercüme Ekber Şah'ın emriyle Ebû'l-Fazl el-Allâmî tarafından sadeleştirilmiş, bu metni de Muhammed Kâdirî otuz beş bölüm halinde tekrar sadeleştirmiştir. Kâdirî'nin düzenlediği *Tû-ținâme*, bazı Doğu ve Batı dillerine (Hindî, Bengalî, Tatarca, Almanca) tercümede esas alındığı gibi Sarı Abdullah da eseri yine bundan Türkçe'ye çevirmiştir (Bulak 1254; İstanbul 1256). *Keşfü'z-zunûn*'da (II, 1118) *Tûținâme*'nin Kanûnî Sultan Süleyman adına tercüme edildiği kaydedilmektedir. Günümüz Türkçe'siyle sadeleştirilmesini ilk defa Şemsettin Kutlu yapmıştır (İstanbul, ts.). 1792'de M. Gerrans'ın Kâdirî'nin metnini esas alarak on iki bölümü İngilizce'ye çevirmesinden sonra Batı'da esere ilgi duyulmaya başlanmış, eseri Carl Jakob Ludwig Iken (Stuttgart 1822) ve Georg Rosen (Leipzig 1858) Almanca'ya, Evgenii E. Berthels Rusça'ya çevirmiştir (Moscow 1979). H. Brockhaus da sekiz "gece"yi Almanca tercümesiyle birlikte neşretmiştir (Leipzig 1843). Eseri son olarak Gulâm Ali Âryâ yayımlamış (Tahran 1372 hş.), ayrıca Molla Vechî tarafından Urduca'ya çevrilmiştir (nşr. Mîr Saâdet Ali Rizvî, Haydarâbâd 1939). 2. *Silkü's-sülûk*. Her birine "silk" adını verdiği 151 bölümden meydana gelen eser tasavvufî meseleler, mutasavvıfların özellikleri ve şeyhlerle ilgili hikâye, söz ve menkıbelerin yer aldığı bir kitaptır. Taş baskısından (Delhi 1895) çok sonra Gulâm Ali Âryâ tarafından neşredilen eseri (Tahran 1990) Mustafa Çiçekler ve Halil Tokar Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1999). 3. *Külliyât u Cüz'ıyyât*. Her birine "nâmûs" adı verilen kırk bölümden oluşmakta, *Çihil Nâmûs ve Nâmûs-ı Ekber* diye de anılmaktadır. Kutbüddin Mübârek Şah'a takdim edilen kitap insan vücudunun her organıyla ilgili hikmetin süslü bir anlatımını konu edinmiştir (nüshaları için bk. Storey, III/2, s. 246). 4. *Efsâne-i Gül-rîz*. Ma'sûm Şah ile Nüşâbe adlı bir kızın aşkına dairdir (nşr. Âga M. Kâzım Şîrâzî-K. F. Azoë, Kalküta 1912). Nahşebî'nin diğer eserleri arasında *Lezzetü'n-nisâ'*, *Aşere-i Mübeşşere* ve *Neşâyih u Mevâ'iz* adlı çalışmalar yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, II, 1118; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 740-741, 753-754; Storey, *Persian Literature*, III/2, s. 245-246; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, VI, 153-154; Safâ, *Edebiyyât*, III, 1293-1296; Rypka, *HIL*, s. 223, 719; Athar Abbas Rizvî, *A History of Sufism in India*, New Delhi 1986, I, 131-133; Ahmed-i Münzevî,

Fihristvâre-i Kitâbhâ-yi Fârsî, Tahran 1374 hş., I, 438-439; N. Hanif, "Nakhshabi, Shaykh Diya'al Din", *Biographical Encyclopaedia of Sufis: South Asia*, New Delhi 2000, s. 262-264; Şerîfî, "Silkû's-sülûk", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1380 hş., I, 508-509; a. mlf., "Lezzetü'n-nisâ'", a.e., I, 771-772; Kûtî, "Tûținâme", a.e., I, 603-604; M. Şekürzâde, "Ziyâ-yi Nahşebî", a.e., I, 594-595; Ziyâî, "Külliyât ve Cüzviyyât", a.e., I, 744; Cahit Öztelli, "Tûtî-Nâme Üzerine Bilgiler", *Sivas Folkloru*, sy. 46, Sivas 1976, s. 3-7; O. F. Akimushkin, "The Tuti-Nama and The Predecessor of Nakhshabi: On the Question of Indo-Iranian Cultural Links", *Manuscripta Orientalia*, IV/2, Helsinki 1998, s. 3-12; E. Berthels, "Nakhshabi", *EP* (Ing.), VII, 925-926.



RIZA KURTULUŞ

NAHT

(النحت)

Birden fazla kelimeden yeni bir kelime elde etme anlamında sözlük bilimi terimi.

Sözlükte **naht** kelimesi "ahşap vb. şeyleri yontmak, kabuğunu soyamak" anlamına gelir. Marangozun ahşap parçalarını yontup düzeltmesi ve birleştirip yeni bir ürün meydana getirmesi işlemine benzediği için birden fazla kelimeden yeni bir kelime oluşturmaya da bu ad verilmiştir. Bu yolla elde edilen kelimeye **menhût**, kendisinden türetme yapılan asla da **menhût minh** denilir. "Bismillâhirrahmânirrahîm" terkibinden "b, s, m, l" harflerini alarak "besmele" (بسم: "bismillâh ... dedi") kelimesinin elde edilmesi bunun örneklerinden birini teşkil eder. Dilin gelişmesi ve söz varlığının artmasında önemli etkisi bulunan nahtın bir türetme şekli sayılı sayılmayacağı hususu ihtilâfîdir. Nahtın mezcî terkiple (kaynaşma) ilgisi yoktur, çünkü onda her kelime harflerini muhafaza eder.

Kadîm fasih Arapça'da yer alan naht örnekleri birkaç kelimeden öteye geçmez. Bunlar, isim tamlaması halindeki bazı kabile adlarının nisbetinde yapılan kısaltmalardan ibarettir. Abdüşşems → Abşemî, Abdülkays → Abkasî, Abdüddâr → Abderî gibi. Bu örneklerle dayanan bazı dilciler, isim tamlaması şeklindeki iki kelimenin her birinden ilk iki harfi alıp birleştirmek suretiyle "fa'leli" kalıbında menhût kelimeler elde etmenin kıyası olduğunu ileri sürmüş, bazılar da kadîm fasih Arapça'da yer alan az sayıdaki örneklerin kıyasa esas teşkil edemeyeceğini, bir selîka ve zevkiselim niteliği taşıyan bu işlemin semaî olabileceğini ifade etmiştir.

Naht teorisine dair ilk düşünceler Halîl b. Ahmed'e kadar uzanır. Halîl, "Hayye alâ →

hay'ale" (haydi ... dedi) örneğini esas alarak Araplar'ın, çok kullanılan ve ardarda gelen iki kelimeden bazı harfleri alıp birbirine eklemek suretiyle tek kelime ürettiklerini söylemiştir (*Kitâbü'l-Ayn*, I, 60). Onun bu görüşüne dayanan İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa* adlı sözlüğünü iş-tikak ve naht temeli üzerine kurmuştur. İbn Fâris'in bu eserinde 300'den fazla menhût kelimeyi açıkladığı kaydedilir. Bu durum, Arap dilinde menhût kelimelerin otuz-altmış civarında olduğu şeklindeki görüşün isabetsizliğini kanıtlamaktadır. İbn Fâris'in ayrıca *el-Medhal ilâ 'ilmi'n-naht* adlı bir eser yazdığı belirtilir. Ancak zamanla bu alanda yapılan aşırıklar mizah konusu haline gelmiştir (Câhiz, s. 106). Ebû Ali Hasan b. Hatîr en-Nu'mânî, *Tenbihü'l-bârî'in 'ale'l-menhût min kelâmi'l-'Arab* adıyla müstakil bir eser kaleme almıştır. Bundan başka Halîl b. Ahmed (*Kitâbü'l-Ayn*), Sîbeveyhi (*el-Kitâb*), İbnü's-Sikkî (*İşlahü'l-mantık*), İbn Fâris (*Mücmelü'l-luğa, eş-Şâhibî*), Cevherî (*eş-Şihâh*), Ebû Mansûr es-Seâlibî (*Fıkhü'l-luğa*), Hatîb et-Tebrîzî (*Tehzîbü İşlahî'l-mantık*), İbn Dihye el-Kelbî (*et-Tenvîr*) ve Süyûtî (*el-Müzhîr*) naht yöntemine taraftar olan ve eserlerinde konuyu ele alan başlıca müelliflerdir. Bu düşünceden yola çıkan Kahire Arap Dil Kurumu 1948 yılında harfleri birbirine uyumlu olmak, Arapça'nın vezin ve kurallarına uygun bulunmak şartıyla bilim ve sanatlarda düşüncelerin kısa ibare ve terimlerle anlatılmasına olan ihtiyaçtan dolayı nahte cevaz vermiştir.

Günümüzde kimya, zooloji, biyoloji, botanik, tıp ve eczacılık gibi ilimlerin ve sanatların erbabi, yabancı terimleri Arapçalaştırmada en iyi yöntemin naht usulü olduğunu söyleyerek kıyasa taraftar olmuş, bu yolla birçok yabancı terime Arapça karşılık bulunmuştur. Bununla birlikte çeşitli yabancı terimleri Arapçalaştıran Mustafa eş-Şihâbî naht yöntemine nâdir olarak başvurduğunu belirtmiş, Mustafa Cevâd ve Anistâs el-Kermelî naht yöntemine karşı çıkanların önde gelenleri içinde yer almıştır. Nahta taraftar olan ve bu konuda müstakil eser telif eden çağdaş yazarlar arasında Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Sâtî el-Husarî, Nihâd el-Müsâ ve Muhammed Hasan Abdülâziz zikredilebilir. Ayrıca Carl Brockelmann, Corc Zeydân, Anistâs el-Kermelî gibi birçok çağdaş yazarın konuyla ilgili yazıları bulunmaktadır.

İlk kelimenin bütünüyle alınmaması, cümleden yapılan nahtlarda her kelimeden harf alma zorunluluğunun bulunmaması, alınan harflerin hareke ve sükûnlarının asla

uymasının zorunlu görülmemesi gibi esaslar eski örneklerle bakılarak düzenlenmiş olup daha sonra bunlara uymayan birçok naht örneği ortaya çıkmıştır. Başlıca naht şekilleri şöylece özetlenebilir: **1. Fiil nahti.** Çok kullanılan selâm, dua, iltifat ve dinî alâmet formülleri halindeki cümlelerden, onu söylemek ve muhtevasının gerçekleştiğini bildirmek üzere "fa'lele" kalıbında fiillerin elde edilmesidir. Bu tür menhût kelimelerin çoğu İslâmî dönemde ortaya çıkmıştır. Hasbünallah → hasbele, bismillâhirrahmânirrahîm → besmele gibi. **2. Sıfat nahti.** İki kelimededen aynı anlamda veya daha vurgulu bir sıfatın elde edilmesidir: "ضبر" (toplamak) + "ضبط" (sıkıca tutmak) → "ضَبْرٌ" (sert / sıkı [adam]) gibi. **3. İsim nahti.** Bağımsız iki isimden bazı harflerin alınıp birleştirilmesidir: "جَلَدٌ" (katı, sağlam) + "جَمَدٌ" (buz) → (cl+md) → "جَلْمُودٌ" (taş, kaya) gibi. **4. Nisbet nahti.** Tek yere, kabileye ve şeye nisbetle iki yere veya iki şeye nisbet edilmek üzere iki şekli vardır. Birincisi, özellikle "abdü" ile isim tamlaması oluşturan kabile adlarında görülen en eski naht biçimidir. İsim tamlamasını oluşturan iki kelimededen her birinin ilk iki harfinin alınıp birleştirilmesi ve daha sonra nisbet "yâ"sı eklenmesi suretiyle meydana gelir: Abdülkays → Abkase → Abkasî gibi. İki şeye veya iki yere mensubiyet bildiren nisbet nahtine örnek olarak da Taberhazî (Taberistan ve Hârizmli) gibi. **5. Tahfif nahti.** "Benû" ile isim tamlaması oluşturan ve harf-i ta'rif alan kabile adlarında söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla yapılmıştır: Benû'l-Anber → Bel'anber gibi. **6. Harf (edat) nahti.** Halîl b. Ahmed, Sibeveyhi, Ferrâ ve Müberred gibi kadîm dilcilerin birçoku bazı edatların mürekkep (menhût) olduğunu söylemiştir: Lâkinne → lâkin + ene veya lâ + ke+enne; len → lâ + en gibi.

NATO, UNESCO vb. kelimelerin ilk harflerinden oluşan kısaltmalar İslâm bilim geleneğinde benzer bir şekilde mevcuttur: حَدَّثَنَا نَا ← (bize hadis rivayet etti), أَخْبَرَ نَا ← (sözünü sona erdi), انْتَهَى كَأَمَّة ← (sonuna kadar) gibi.

BİBLİYOGRAFYA :

Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (nşr. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmerâî), Beyrut 1408/1988, I, 60; III, 191 vd.; Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1408/1988, II, 88; Câhiz, *el-Buhalâ* (nşr. Tâhâ el-Hâcîrî), Kahire 1958, s. 106; İbn Fâris, *es-Şâhibî fi fikhî'l-luğa* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1977, s. 157; *Meşkâiyisü'l-luğa*, I, 328 vd.; Ebû Mansûr es-Seâlîbî, *Fikhü'l-luğa*, Beyrut 1419/1999, s. 428; Süyûtî, *el-Müzhir* (nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dâru ihyâ'i'l-kütübî'l-Arabiyye),

I, 482-485; C. Zeydân, *el-Felsefetü'l-luğaviyye*, Beyrut 1886, s. 71-97; Ali Abdülvahîd Vâfi, *Fikhü'l-luğa*, Rabat 1381/1962, s. 180-183; Mustafa Sâdik er-Râfîi, *Târîhu âdâbî'l-ʿArab*, Beyrut 1394/1974, I, 187-189; Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fi fikhî'l-luğa*, Beyrut 1983, s. 243-274; M. Muhyiddin Abdülhamîd, *Dürüsü't-taşrif*, Beyrut 1411/1990, s. 25-28; Mes'ûd Bûbû, *Fi fikhî'l-luğati'l-ʿArabiyye*, Dimaşk 1414-15/1994-95, s. 120-144; Abdullah Emîn, *el-İştikâk*, Kahire 1420/2000, s. 391-405; a.m.f., "Bağış fi 'ilmi'l-İştikâk", *MMLA*, I (1934), s. 381-393; M. Dârf Hamâdî, "en-Naht fi'l-ʿArabiyye ve'stiğdâmühü fi'l-muştalâhâtî'l-ʿilmiyye", *MMLr.*, XXXI/2 (1980), s. 162-179; Vecih es-Semmân, "en-Naht", *MMLADm.*, LVII/1-2 (1402/1982), s. 92-114; LVII/3-4 (1402/1982), s. 343-364; J. Stetkevych, "en-Naht Şavğu'l-kelimâti'l-mürekkebe" (trc. M. Hasan Abdülazîz), *Havliyyâtü Külliyyeti dâri'l-ʿulûm*, sy. 9, Kahire 1983, s. 71-102; M. Yûsuf Hasan, "Devrî'n-naht fi teysîri'l-edâʿî'l-ʿilmi bi'l-ʿArabiyye", *MMLA*, LXXVIII (1416/1996), s. 124-131; Memdûh M. Hasâra, "el-İştikâku'n-nahtü ve eşerühü fi vazʿî'l-muştalâhât", *et-Türâşü'l-ʿArabî*, XVIII/71-72, Dimaşk 1418/1998, s. 84-95; Ahmed Matlûb, "en-Naht fi'l-ʿArabiyye", *MMLr.*, XLVIII/2 (1422/2001), s. 5-29; M. Seyyid Ali Belâsî, "en-Naht fi'l-luğati'l-ʿArabiyye", *ed-Dirʿiyye*, V/18-19, Riyad 1423/2002, s. 445-456.



M. REŞİT ÖZBALIKÇI

NAHV

(bk. NAHİV).

NÂİB

(النائب)

İslâm devletlerinde hükümdar, vali, kadı gibi devlet ricâlinin vekili, temsilci veya yardımcısı.

Sözlükte "birini temsil etmek, birine vekâlet etmek" anlamındaki **nevb** (niyâbe) masdarından türeyen **nâib** (çoğulu nüvâb), "bir makamın sorumluluğunu asil sahibi yerine geçici bir zaman için yüklenen kimse" demektir. Çeşitli İslâm devletlerinde başlıca devlet ricâlinin kendilerine yardımcı olmak veya bulunmadıkları yerlerde ve zamanlarda işlerini yürütmek üzere tayin ettikleri görevlilere nâib adı veriliyordu. Kaynaklarda bazı mâna farklılıkları bulunmakla birlikte nâib yerine **halife**, **vekil** kelimeleri de kullanılmaktadır. Hz. Peygamber'in Medine dışına çıktığında İbn Ümmü Mektûm, Ebû Rühm Külsûm b. Husayn ve Muhammed b. Mesleme gibi sahâbîleri vekil bıraktığı, bu uygulamanın Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de devam ettiği bilinmektedir.

Terim anlamıyla nâib tayininin İslâm'ın ilk asırlarından itibaren uygulandığı anlaşılmaktadır. Bilhassa valiliğe getirilen bazı

kişilerin çeşitli sebeplerle görev yerlerine bizzat gitmeyip nâib gönderdikleri görülmektedir. Meselâ Hz. Ömer'in Bahreyn valiliğine tayin ettiği Osman b. Ebû'l-Âs İran'da bulunduğu onun adına görevi kardeşi Mugire (veya Hafs) yüklenmişti. Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik tarafından 107'de (725-26) el-Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan valiliğine tayin edilen Mesleme b. Abdülmelik, Bizans seferiyle meşgul olduğundan yerine Hâris b. Amr et-Tâ'îyi göndermişti (Halîfe b. Hayyât, s. 337; İbnü'l-Esîr, V, 137-138). Abbâsî Halifesi Mu'tez-Billâh'ın, kendisini merkezden uzaklaştırmak amacıyla Mısır valiliğine tayin ettiği Bayk Bey görevine gitmemiş, yerine nâibi sıfatıyla üvey oğlu Ahmed b. Tolun'u göndermişti. Abbâsî halifeleri zaman zaman vezir yerine vezir nâibi görevlendirirdi.

Adli teşkilâtta da nâiblerin yer aldığı görülmektedir. Hârûnürreşîd döneminde (786-809) kadîlkudâtlık müessesesinin ortaya çıkması üzerine geniş bölgelere gönderilen kadılara kendilerine nâib edinme yetkisi de verilmekteydi. Herhangi bir sebeple görevlerini yapamayacak müderrisler için de nâib tayin edilirdi. Meselâ Gazzâlî, Bağdat Nizâmîye Medresesi müderrisliğini bırakıp Suriye'ye gidince yerine kardeşi Ahmed el-Gazzâlî bakmıştır. İbn Teymiyye özellikle ulemâ arasından bazı kişileri, yüksek maaşlı kadroları ellerinde tutup görevi az bir ücretle nâiblere yaptırdıklarını söyleyerek eleştirir (Makdisi, s. 115). Zaman zaman imamlar da yerlerine görev yapacak nâibler tutuyordu.

Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerinden sonra başşehre dönerken yerine nâib sıfatıyla Ahmed b. Yinal Tegin'i bıraktığı ve onun Sultan Mesud tarafından aynı görevde tutulduğu bilinmektedir. Gazneliler döneminin çeşitli devlet teşkilâtı kademelerinde de nâibler bulunuyordu.

Büyük Selçuklular'da her divanda ve taşradaki şubelerinde divan başkanından sonra en yüksek makamı nâib işgal ederdi. Hükümdarın teveccühünü kazanan bir divan nâibi bazan diğer devlet erkânını, hatta veziri dahi gölgede bırakabilirdi. Tuğrâiler vezirin yokluğunda özellikle sultanın av partilerinde onun nâibi olarak hazır bulunurdu. Devletin en yüksek malî denetleme mekanizmalarından biri olan Dîvân-ı İşrâf'ın başındaki müşrif her bölgeye veya şehre görevlendirilirdi birer nâib göndererek sultanın tasarrufundaki emlak ve diğer gelir kaynaklarını kontrol altında tutardı. Nizâmül-mülk, nâiblerin görevle-